

El Querforadat.

Història d'un nom manllevat

Enric Xargay

Introducció

El Querforadat és un poble del municipi de Cava (Alt Urgell), situat sobre el vessant oriental del tossal del Quer,¹ a tocar del Cadí. Des del cim del tossal, a 1816 m, la vista és extraordinària i permet seguir la vall del Segre en tot el tram engorjat del Baridà i més enllà, fins a la plana cerdana. Les ruïnes d'una antiga construcció militar testimonien que aquell havia estat un punt estratègic per a la vigilància de la zona.

La bellesa del lloc i del seu paisatge ha impressionat de sempre el visitant. També el topònim, *el Querforadat*, ha capturat l'atenció del visitant curiós. On és el forat que el seu nom proclama? Què s'hi amaga? Les respostes no eren mai satisfactòries, i sempre quedava viva la sospita que el Querforadat ocultava algun secret. Ara estem en condicions de desvetllar el misteri².

El nom de *Querforadat* apareix en documents dels segles XI a XIV associat a un antic castell dels Pinós, uns importants senyors feudals. Els Pinós eren vassalls dels comtes de Cerdanya i tenien la major part dels seus dominis –si no tots– al sud del Cadí, amb Bagà com a capital. Fins

1. El tossal ha rebut altres noms, com tossal de Beders, del Pubill o del Querforadat, que han quedat registrats en documents i cartografies.

2. Abreviatures emprades: ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó; ACU, Arxiu Capítular d'Urgell; ADPO, Archives Départementales des Pyrénées-Orientales (Perpinyà); AHMB, Arxiu Històric Municipal de Barcelona; AHPZ, Archivo Histórico Provincial de Zaragoza.

ara s'havia cregut que aquests documents medievals feien referència a l'actual poble del Querforadat. Ara sabem, però, que aquesta atribució no és correcta. Veurem que aquest poble del municipi de Cava es deia "*el Quer*" i no va rebre el nom de "*el Querforadat*" fins al segle XVI, quan l'antic castell dels Pinós ja havia desaparegut. També veurem que aquest castell estava ubicat a la serra de Gisclareny, al sud del Cadí, i que, per tant, el mateix topònim ha designat dos llocs diferents al llarg del temps.

L'alteració del topònim del *Quer* al segle XVI està lligada a la invenció i apropiació del vescomtat del Querforadat, tal com explicarem de forma resumida en el següent apartat. L'apartat 3 el dedicarem a un estudi de Joaquim Miret i Sans de l'any 1901, que estableix el coneixement acceptat fins ara sobre el Querforadat. En l'apartat 4, revisarem la història del Quer medieval, vinculada als Aragall i als vescomtes d'Èvol. A continuació, en l'apartat 5, ens fixarem en una compilació històrica del segle XV, on apareix per primera vegada el vescomtat de Querforadat i es recullen també notícies del Quer. En l'apartat 6 estudiarem l'apropriació del fals títol per part dels vescomtes d'Èvol. En l'apartat 7 establim la localització de l'antic castell de Querforadat a Gisclareny. Finalment, en l'apartat 8 tornarem al Baridà per revisar la relació del Quer amb el desaparegut castell de Miralles, molt important en els segles XI i XII.³

Querforadat: de Gisclareny al Baridà

Com ja hem avançat, l'actual poble del Querforadat es deia, en època medieval, *el Quer* (escrit en diverses formes: *Loquer*, *Lo Quer*, *Alquer*...). Al segle XVI, els vescomtes d'Èvol, propietaris del Quer, li allargaren

3. Una primera versió d'aquest treball es va presentar el 18 de febrer de 2008 al Registre de la Propietat Intel·lectual amb el títol "El Quer, al Baridà, i el Querforadat, a Gisclareny", i va quedar registrat amb el número 02/2008/3991. En un treball a part, estudiem la biografia del primer vescomte d'Èvol que s'assignà el títol de vescomte del Querforadat: "Guillem Ramon de Castre-Pinós i de So, vescomte d'Èvol. Primer a titular-se vescomte del Querforadat" (inèdit).

el nom per transformar-lo en *el Querforadat*. El canvi tenia un objectiu ben definit que transcendia les circumstàncies del propi lloc. Veiem tot seguit la seqüència d'esdeveniments que van fer que el topònim passés de Gisclareny al Baridà.

El primer pas es produí a mitjan segle XV, quan el cavaller Pere Tomic, vassall dels Pinós i resident a Bagà, escrigué la seva obra *Històries e conquestes del reyalme d'Aragó e Principat de Catalunya*.⁴ L'autor hi explica –com a certa– la llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons, i també l'organització del Principat després de la conquesta de Carlemany, amb la creació de nou comtats, cadascun amb el seu vescomtat. En aquest punt, Tomic fa aparèixer el “*vescomtat de Querforadat*”, vinculat al comtat de Cerdanya. Aquest vescomtat, però, no existia en el nobiliari català i segurament Tomic trià el nom de l'antic castell dels Pinós, a Gisclareny, per tal d'enaltir els seus senyors. L'obra de Tomic gaudí d'una àmplia difusió a finals del segle XV gràcies a la impremta; la primera edició aparegué el 1495 i després se'n feren noves edicions els anys 1519 i 1534.

El segon pas consistí en l'apropriació, per part dels vescomtes d'Èvol, del títol inventat per Tomic. En efecte, trobem documents de 1519 i posteriors en què els vescomtes afegien al seu títol el del Querforadat. Sabem, tanmateix, que només ho feien en ocasions escollides, ja que aquests escrits s'alternen amb d'altres que no inclouen el nou títol. Els vescomtes volien apropiat-se del títol del Querforadat, probablement en un afany de vincular-se als orígens fundacionals de Catalunya descrits a les *Històries* de Tomic, que no mencionen el vescomtat d'Èvol. L'engany exigia allargar el nom *del Quer* per convertir-lo en *el Querforadat* i atribuir el rang vescomtal a les possessions que tenien al Baridà, simulant que havia estat així des de temps immemorial. L'acceptació del nou títol no havia de ser una empresa fàcil, perquè el vescomtat del Querforadat no

4. TOMIC, Pere: *Històries e conquestes del reyalme d'Aragó e Principat de Catalunya*. Joan Iborra (ed.), Catarroja-Barcelona: Editorial Afers, 2009.

havia existit mai en el registre de la noblesa catalana. Tanmateix, aquest fet tenia un aspecte positiu: no caldria competir amb ningú per aquest títol, ja que ningú no l'havia tingut mai i ningú no el reclamava. A més, al segle XVI ja devia fer molt de temps que l'antic castell de Querforadat havia desaparegut i, per tant, no seria un problema manllevar-ne el nom.

Finalment, l'any 1599 els vescomtes d'Èvol aconseguiren un document de la Cancelleria reial en què se'ls reconeixia tàcitament el nou vescomtat. El document en qüestió era de la màxima rellevància, ja que es tractava de la creació, per a ells i els seus successors, del comtat de Guimerà, un altre títol que s'afegia als anteriors. En aquell moment naixien dins el nobiliari català dos nous títols: un explícit, de nova creació, el comtat de Guimerà, i un altre tàcit, suposadament antic, però que ningú –fora dels personatges ficticis de l'obra de Tomic– no havia ostentat fins aleshores, el vescomtat del Querforadat.

El treball de Miret i Sans de l'any 1901

En el seu treball “Los Vescomtes de Cerdanya, Conflent y Bergadà” publicat l'any 1901,⁵ l'historiador Joaquim Miret i Sans va dedicar un apartat de l'apèndix al vescomtat del Querforadat, on ja suggereix que aquest vescomtat no havia existit mai.⁶ Miret acabava així el seu estudi:

“En los documentos del conde de Guimerà, se veu que aquest senyor prenia lo títol de vescomte del Querforadat, per los anys de 1620. Es la primera volta que observem dit títol en documents autèntichs. Potser la vanitat dels nobles de aquella època, desitjosos de reunir molts títols y creurels d'antiga creació, feu que don Gaspar de Pinós, conde de

5. MIRET I SANS, Joaquim: “Los Vescomtes de Cerdanya, Conflent y Bergadà”, *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. VIII, 1901, p. 171-175 (memòria llegida els dies 28 de març i 18 d'abril de 1901).

6. Això no va fer que s'eliminés el títol del repertori de nobleses, ni que s'interrompés la successió de vescomtes del Querforadat, que segueix encara avui.

Guimerà,⁷ convertis arbitràriament lo senyoriu del Querforadat en vescomtat, valentse de lo que diuen velles cròniques, com la d'en Tomich, les qui parlen de vescomtes del Querforadat en lo temps de la reconquesta. Devèm repetir que no havèm trobat cap document antich en que sia anomenat lo vescomtat del Querforadat”⁸.

Miret, doncs, apuntava amb encert que el vescomtat del Querforadat era una invenció i que els vescomtes d'Èvol se'n devien haver aprofitat per a la seva conveniència. Miret no es va adonar, però, del canvi de nom que s'havia produït al segle XVI, i considerava –erròniament– que el topònim de *Querforadat* sempre havia designat un mateix indret, situat al Baridà, primer propietat dels Pinós i després dels vescomtes d'Èvol. En el seu treball, referint-se als documents més antics associats a aquest topònim, l'historiador indicava que “*des dels primers temps del segle XI figurava lo lloch y terme del Querforadat, entre les possessions de la casa senyorial de Pinós, y que may havie sigut lo cap d'un vescomtat.*”⁹

Aquesta confusió dificultava a Miret la comprensió de la història del lloc, en no trobar l'encaix d'un document de final segle XIII dels autèntics senyors: “*No savèm per quina rahó tingué Pere d'Aragall, altre dels barons del comtat de Cerdanya, temporalment lo senyoriu del Querforadat, en los darrers anys del segle XIII. Los Aragalls eren senyors de la baronía d'Ansovell, lloch y vall prop del dit Quer; en lo Baridà. Fou potser ab motiu d'algun empenyorament o altra també transitori, perquè en 1313, Ramon de Luerter, procurador de donya Saura de Mallorca (filla illegítima del rey Sanxo de Mallorca), viuda de Pere Galcerà de Pinós y mare del impuber Peret Galcerà, feu homenatge al rey Jaume d'Aragó per los castells y llochs del Querforadat, Gosol, Espada y Salades.*”¹⁰

7. El comte de Guimerà al qual es refereix Miret era Gaspar Galceran de Castre-Pinós de So (1584-1638), primer comte de Guimerà (títol creat l'any 1599) i vescomte d'Èvol i del Querforadat.

8. MIRET I SANS, Joaquim: *op. cit.*, p. 175.

9. *Íbidem*, p. 171.

10. *Íbidem*, p. 174.

Miret es refereix a un escrit, datat el 19 de març de 1298,¹¹ on Pere d'Aragall esmentava el seu "*castro et villa deç Quer*", que l'historiador confon amb el castell dels Pinós.

Resumint, Miret va resoldre l'assumpte del fals títol, però no va pensar que la confusió creada pels vescomtes anava més enllà. Miret –com han fet tots els historiadors fins ara¹²– identificava el lloc del Quer, al Baridà (l'actual Querforadat), amb l'antic Querforadat, propietat dels Pinós, que certament existí, però no en aquest mateix lloc.

El Quer en època medieval

Després del canvi de nom al segle XVI, el nom antic *del Quer* es mantingué en l'ús quotidià i popular, mentre que el nom *del Querforadat* prevalia en la documentació oficial. Amb el temps, les dues denominacions s'anaren utilitzant indistintament, i s'acabà assumint –de forma equivocada– que una era la forma abreujada de l'altra.

Un error més greu va ser creure que aquesta doble denominació (moderna) s'extenia a l'època medieval. Així, Miret assumia –com acabem de veure– que tant els documents medievals on apareixia el castell de Querforadat dels Pinós com el document de 1298 on Pere d'Aragall mencionava el seu castell del Quer es referien tots al mateix lloc. Amb aquesta confusió, no és estrany que l'intent de construir un relat congruent de la història del Quer esdevingués una empresa impossible. En realitat, en època medieval, *Querforadat* i *el Quer* eren dos topònims diferents que designaven dos llocs diferents. Notem que, en la documentació medieval referida al castell dels Pinós, el topònim hi apareix sempre com *Querfo-*

11. Trasllat de 1380 que es guarda en el Centre Historique des Archives Nationales, a París, dins del *Trésor de Chartes* amb la referència J879 núm. 81.

12. Per exemple CATALÀ I ROCA, Pere: "Castell del Quer Foradat i esment dels castells d'Ansovell i Cava", *Els Castells Catalans*, vol. VI, 2a part, Barcelona: Rafael Dalmau, 1979, p. 1170-1175.

radat (sense l'article) i, en canvi, en la documentació medieval referida al Baridà, el topònim hi consta sempre com *el Quer* (amb l'article). La presència de l'article persistí després del canvi de nom del Quer, quan esdevingué *el Querforadat*, generant, així, una subtil diferència respecte el topònim medieval de *Querforadat*.

Un cop exclosos els documents medievals de Querforadat, la història del Quer medieval se'ns presenta ara coherent, lligada als Aragall, una família de la noblesa pirinenca amb una llarga tradició al Baridà.¹³ L'escrit de 1298 és un reconeixement de vassallatge que féu Pere d'Aragall al seu senyor, el vescomte de Castellbò, un títol que havia acumulat la casa de Foix a principis del mateix segle. En l'escrit, Pere d'Aragall posava a disposició del comte Roger Bernat III de Foix el seu castell del Quer. Interpretem que, en aquells temps, el Quer era una propietat alodial dels Aragall, ja que Pere d'Aragall el diferenciava dels feus de Miralles, Ansovell i altres llocs del vescomtat de Castellbò, que tenia per compte del seu senyor. Probablement el Quer constituïa la "*domus Aragalli*" que Roger Bernat II de Foix –avi de Roger Bernat III– havia concedit l'any 1233 als Aragall en alou. Aquest devia ser el contingut d'un document perdut que apareix llistat en un antic inventari d'escriptures: "*Comes Fuxi dat et concedit per alodium B. d'Aragail terminum domus Aragalli. Anno .M.CC.XXXIII.*"¹⁴

A mitjan segle XIV, Blanca d'Aragall, hereva d'aquell llinatge, es casà amb Bernat de So, vescomte d'Èvol, que també era vassall del comte de Foix. Així, les propietats dels Aragall s'incorporaren a aquest vescomtat. Ja trobem Ansovell i el Quer sota titularitat del vescomte d'Èvol en el

13. Sobre els Aragall al segle XII, vegeu XARGAY, Enric: "Els d'Aragall, castlans de Miralles i Queralt al Baridà", *Ceretania*, núm. 5, 2007, p. 67-88.

14. ACU, *Memorial dels danys donats per lo comte de Foyx y bescomte de Castellbò a l'Església de Urgell*, f. 2v (In VIII-E). Aquest inventari ha estat publicat per BAUDON DE MONY, Ch.: *Rélations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, vol. II, París, 1896, doc. 47; i per BARAUT, C. (ed.): *Cartulari de la vall d'Andorra. Segles IX-XIII*. Andorra, 1988-1990, doc. 112.

fogatge ordenat per les Corts de Cervera de 1359. Hi consten un total de trenta-set focs, que es donen agrupats i inclouen Barguja, també propietat del vescomte d'Èvol. Es pren la data de 1360 per a aquest fogatge perquè fou l'any següent al de les Corts quan es publicaren les corresponents crides.¹⁵ En el fogatge encarregat per les Corts de 1378, les dues poblacions continuaven en les mateixes mans; en aquest cas s'hi assenyalen setze focs per Ansovell i tretze pel Quer.¹⁶

A cap d'aquests dos fogatges, no hi apareix cap propietat del vescomte d'Èvol amb el nom de *Querforadat*. De fet, no hi hem trobat cap menció d'aquest nom, independentment de qui en fos el propietari. Hi figura, això sí, el nom del Quer, escrit "*Loch Dalqer*" en el fogatge de 1360, i "*Lo Quer*" en el fogatge de 1378 (segons la versió per vegueries). En el trasllat notarial de l'original del fogatge de 1378 (segons la versió per bisbats de l'AHMB), s'hi registrà "*Lo Quer Daragall*", recordant els anteriors propietaris.

15. ACA, Reial Patrimoni, ms. 2590. Vegeu IGLÉSIES I FORT, Josep: "El Fogaje de 1365-1370". *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, vol. 34, núm. 11, Barcelona, 1962.

16. Existeixen diversos manuscrits del fogatge de 1378:

a) Per bisbats (en la seva versió original, el fogatge de 1378 estava organitzat per bisbats): a1) ms. de l'AHMB, núm. inventari 1170, sèrie XIX, vol. 4, trasllat notarial de l'original; publicat a *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, Real Academia de la Historia, vol. IV, Madrid, 1901, p. 86-183; i a2) ACA, Reial Patrimoni, ms. 2591.

b) Per vegueries: ACA, Cancelleria, Varia, reg. 1548; publicat per P. de Bofarull en el vol. XII de la *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1856. Es torna a publicar a *Cortes de los antiguos reinos...*, Real Academia de la Historia, vol. II, Madrid, 1899, p. 55-134 (en les dues publicacions, l'encapçalament atribueix erròniament aquest fogatge a les Corts de Cervera de 1359).

Fig. 1.- Detall del retaule de Sant Joan Baptista d'Èvol (1r terç del segle XV). A la meitat esquerra de l'escut, les armes de la família de So (banda vermella sobre fons d'or); a la meitat dreta, les dels Aragall (gall negre sobre fons d'or).

Bernat de So morí l'any 1385 i fou succeït pel seu fill, dit també Bernat. La viuda Blanca d'Aragall sobrevisqué el seu marit almenys vint-i-cinc anys, tal com mostra un escrit seu en què autoritzava el poble d'Ansovell

a la venda d'un censal per pagar unes campanes. L'escrit està datat “*en lo castel nostre del Quer*”, el 31 de març de 1410, i encara conserva el segell de Blanca d'Aragall al dors.¹⁷

El darrer vescomte d'Èvol de la família de So fou Guillem de So, nét de Bernat de So i Blanca d'Aragall. Guillem morí l'any 1428 deixant una filla única, anomenada també Blanca, casada amb Pere de Castre-Pinós, segon d'aquest nom. Fou per aquest matrimoni que el vescomtat d'Èvol passà a la família dels Castre-Pinós.

Els Castre-Pinós eren els descendents de Bernat Galceran de Pinós –dit *el Fort* i *l'Antic*–, baró de Pinós i Mataplana, i d'Aldonça de Castre, senyora de Castre. L'únic fill d'aquesta parella fou Pere de Castre-Pinós, primer d'aquest nom i iniciador de la nissaga, que heretà les possessions de la casa de Castre, les de la mare. Per evidenciar millor el seu estatus de senyor de Castre, donà preferència al cognom de Castre, deixant el de Pinós en segon terme. És per aquest motiu que es coneix aquesta branca familiar dels Pinós com ‘Castre-Pinós’.

Aquest primer Pere de Castre-Pinós es casà amb Joana de Tramaced, amb qui tingué dos fills. El primogènit –i hereu– fou batejat Felip en honor dels senyors de Castre, avantpassats d'Aldonça, que havien dut el nom de Felip de forma continuada durant moltes generacions. Felip de Castre-Pinós i els seus descendents continuaren la línia principal dels Castre-Pinós, senyors de Castre.

El segon fill de Pere i Joana s'anomenà Pere, com el pare, i quedà marginat del gruix de les propietats familiars. El seu matrimoni amb Blanca de So, filla única i hereva del vescomte d'Èvol, introduí el llinatge dels Castre-Pinós en aquest vescomtat. Per donar preeminència al cognom que anava associat històricament al títol nobiliari, els descendents de Pere i Blanca utilitzaren el cognom de So en primer lloc, i formaren una

17. ACU, plecs de contractes (capsa 34). Agraïxo a Lluís Obiols Perearnau, president de l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell, que m'hagi facilitat aquest document tan important per a la història dels Aragall. És l'última notícia que tenim d'aquest llinatge.

branca secundària dels Castre-Pinós. Les successives generacions, però, no foren constants a l'hora de mantenir l'ordre de cognoms, i recuperaren el cognom Castre en el primer lloc quan perseguien l'herència d'aquest casal. En aquest article, seguint el que ha esdevingut norma, designem aquesta branca secundària com 'Castre-Pinós de So'.

El títol nobiliari del vescomtat d'Èvol es mantingué de forma continuada, passant de pares a fills, dins d'aquesta branca dels Castre-Pinós de So, des de Pere i Blanca, fins a Gaspar Galceran, descendent directe i hereu –sis generacions més tard– d'aquella parella. Aquest Gaspar Galceran de Castre-Pinós de So, vescomte d'Èvol i primer comte de Guimerà, fou l'últim d'aquest llinatge per manca de descendents legítims, i els seus títols passaren a altres branques familiars en el segle XVII.

El Quer a les *Històries e Conquestes* de Pere Tomic

Les *Històries e conquestes del reyalme d'Aragó e Principat de Catalunya* són una compilació històrica escrita per Pere Tomic, cavaller de Bagà i vassall dels Pinós. L'obra va precedida d'una carta introductòria adreçada a l'arquebisbe de Saragossa, Dalmau de Mur, de qui Tomic pretenia l'aprovació i, possiblement, el mecenatge. En aquesta carta, l'autor es presentava com "*hun petit servidor del noble e magnífich baró mon senyor mossèn Galceran de Pinós, vezcomte d'Illa e de Canet, frare vostre...*".¹⁸ Tomic es referia al seu senyor Bernat Galceran de Pinós, casat amb Aldonça de Mur, germana de l'arquebisbe. Més endavant, en aquesta carta, Tomic diu haver acabat l'obra "*en la vila de Bagà, a deu dies del mes de noembre de l'any mil quatre-cents trenta-huyt*".

En aquesta obra apareix el nom de *Querforadat* per anomenar el vescomtat associat al comtat de Cerdanya. Tomic manllevà aquest nom d'un castell dels Pinós, probablement ja desaparegut, que ell coneixia

18. TOMIC, Pere: *op. cit.*, p. 143.

per antics documents dels seus senyors. La tria devia estar motivada per la voluntat de l'autor d'enaltir la casa de Pinós. Però aquest vescomtat de Querforadat no havia existit mai, tal com ja havia esclariat Miret.

A les *Històries* de Tomic, també hi apareixen mencionats el castells del Quer i d'Ansovell, al Baridà. És al final del capítol 33, dedicat al període del comte de Barcelona Ramon Berenguer *Cap d'Estopes*, on l'autor explica que, en temps d'aquell comte de Barcelona, el comte de Cerdanya Guillem Ramon “donà [...] al noble en Pere d'Aragall dos castells de aquells, lo hu appellat lo Quer d'Aragall e l'altre Ensonell (per Ansovell), que vuy encare tenen”.¹⁹

Tomic no mereix gaire crèdit quan intenta explicar com devien haver anat a parar, al segle XI, els castells del Quer d'Aragall i d'Ansovell a mans dels Aragall. En canvi, quan Tomic puntualitza que els Aragall “vuy encare tenen” aquests castells, està parlant d'una circumstància que li és propera en el temps (i també en l'espai) i, per tant, podem suposar que la informació és veraç. L'encaix d'aquesta informació en la cronologia que tenim establerta requereix, tanmateix, una certa flexibilitat en les dates. D'una banda, no hem trobat cap document dels Aragall posterior a 1410 i, de l'altra, Tomic afirmava haver acabat les seves *Històries* l'any 1438. No creiem que Blanca d'Aragall, la darrera del llinatge i autora de l'escrit de 1410, visqués gaire més enllà d'aquesta data, considerant que ja era una dona casada el 1360, cinquanta anys enrere. Així, sembla més probable que aquell relat de Tomic hagués estat redactat anys abans de 1438. Potser era, fins i tot, anterior a 1428, any en què, per la mort de Guillem de So, nét de Blanca, el vescomtat d'Èvol passà als Castre-Pinós de So. D'aquesta manera, s'entendria

19. *Ibidem*, p.218. Aquesta mateixa explicació de Tomic, la recull, en el capítol dedicat als Aragall, TARAFÀ, Francesc: *Crònica de cavallers catalans*, escrita entre 1546 i 1550, que va ser també molt reconeguda al seu temps (transcripció i estudi crític d'Alexandre d'Armengol i de Pereyra, 2 vol. Barcelona: Asociación de Bibliófilos de Barcelona, 1952-1954; Sabadell: Joan Sallent).

que les *Històries* de Tomic no recollissin aquests canvis de titularitat. Deixem apuntada aquesta problemàtica que, en aquest moment, no estem en condicions de resoldre.

Fos com fos, la menció que Tomic fa del Quer d'Aragall en la seva obra manté el seu interès: els Aragall havien estat propietaris dels castells del Quer d'Aragall i d'Ansovell i, a més, no hi ha cap referència que els vinculi ni a Querforadat ni al seu vescomtat fictici.

Apropiació del fals títol i canvi de nom: *el Quer* esdevé *el Querforadat*

El document més antic que hem trobat en què s'associa el nom del Querforadat amb els vescomtes d'Èvol correspon al registre de participants a les Corts Catalanes de 1519, celebrades a Barcelona, que serviren per proclamar Carles, nét de Ferran el Catòlic, nou comte de Barcelona. El vescomte d'Èvol Guillem Ramon de Castre-Pinós de So, pare de Felip Galceran i avi de Gaspar Galceran, s'hi registrà de la següent manera: “*Nobilis Guillermus Raymundus de Castro et de Pinosio vicecomes del Qu Evol d'Alquer Foradat y d'Evol.*”²⁰

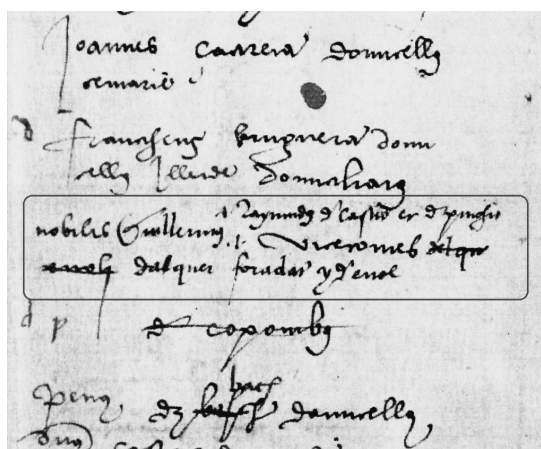

Fig. 1.- Detall del full de registre de participants a les Corts de Barcelona de 1519, on es pot veure com el vescomte d'Èvol, Guillem Ramon de Castre-Pinós de So, afegeix al seu títol el del Querforadat.

20. ACA, Processos de Corts, Generalitat, N-1009, f. 82r (2a num.).

Aquesta és també la referència més antiga, localitzada fins ara, del títol inventat per Pere Tomic fora de les seves *Històries*. Això passava el mes de juliol de 1519, cinc mesos després de publicar-se'n, a Barcelona, la segona edició.

A les anteriors corts catalanes, les últimes del rei Ferran, celebrades a Lleida l'any 1515, el vescomte Guillem Ramon no havia utilitzat el títol del vescomtat del Querforadat. El nom *del Querforadat* tampoc no apareix en els fogatges de 1497²¹ i 1515,²² on sí que consta el lloc del Quer, escrit "*Alquer*" (amb 7 focs) i "*Loquer*" (amb 5 focs), respectivament. Es pot concloure, doncs, que fou entre 1515 i 1519 quan Guillem Ramon es plantejà apropiat-se del títol de vescomte del Querforadat, que devia haver vist en l'obra de Tomic.²³

Per facilitar aquesta apropiació, el vescomte decidí modificar el nom *del Quer*, de manera que hi pogués associar amb naturalitat aquell vescomtat. Així, en el següent fogatge, el de 1553,²⁴ l'antic lloc del Quer ja hi apareix com "*Lo Quer Foradat*" (amb 5 focs, 4 de laics i 1 d'eclésiàstic). El mateix vescomte Guillem Ramon tornà a afegir-se el nou títol a les Corts de Montsó de 1528:

21. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 2969 (A403); publicat per IGLÉSIES, J.: *El fogatge de 1497: estudi i transcripció*, 2 vol., ed. Rafael Dalmau, Barcelona, 1992.

22. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 2968 (A401).

23. Volem deixar apuntada la possibilitat que aquesta iniciativa no fos de Guillem Ramon, que tenia en aquell moment poc més de vint anys, sinó del que havia estat el seu tutor des de la mort prematura dels pares: Alfons d'Aragó, arquebisbe de Saragossa. Alfons era fill natural de Ferran el Catòlic i Aldonça Roig, nascut el 1470. L'any 1478, Aldonça Roig es casà amb Francesc de Castre-Pinós, hereu del vescomtat d'Èvol. Guillem Ramon era nét de Francesc i Aldonça i, per tant, nebot segon de l'arquebisbe. Aquell juliol de 1519, Alfons d'Aragó i el seu afillat arribaven junts a les corts de Barcelona. Durant la seva estada a Barcelona, l'arquebisbe quedà afectat per una epidèmia de pesta, que li causà la mort el febrer de 1520. Aquest episodi s'explica en el nostre treball, ja citat, sobre la vida del vescomte Guillem Ramon.

24. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, registre núm. 2594, publicat per PEYTAVÍ, Joan: *Catalans i occitans a la Catalunya moderna*. Barcelona: Òmnium Cultural-Rafael Dalmau, 2005.

*“Spec. Guillermus Raymundus Galcerandus de Castro et de Pinos et de So vicecomes de Evol y de Quer Foradada.”*²⁵

Sabem, però, que Guillem Ramon només utilitzava el títol de vescomte del Querforadat en ocasions escollides. És significatiu que no mencionés aquest títol quan es casà el maig de 1523, entremig d'aquells processos de corts de 1519 i 1528. En efecte, en els seus capítols matrimonials,²⁶ no hi apareix ni un sol cop el nom del Querforadat, tot i que el vescomte hi feu una relació de les seves propietats i títols. Aquesta omissió confirmaria la voluntat d'anar introduint el títol del Querforadat en àmbits oficials i públics de la cort i, així, establir uns precedents que, més tard, poguessin servir de fonament per a una reivindicació més ferma.

No hem trobat cap altre document en què Guillem Ramon s'atribuís el vescomtat del Querforadat. El títol torna a aparèixer en un capbreu de l'any 1568,²⁷ encarregat pel seu fill Felip Galceran. Hi apareix citat com *“Philippo Galcerando de Castre et de Pinos vicecomitte de Evolo et de Alquerforadat”*. Les declaracions corresponents al Querforadat tenen data de 7 de juliol de 1568, i porten el següent encapçalament: *“Memorial de les terres, massades y possessions del terme de alquer foradat”*. A les cobertes del capbreu s'hi llegeix: *“Capbreu del Ilustre Senyor Don Felip de Castre y de Pinós Compte de Guimerà y Biscompte de Evol”*. Aquest text ha de ser un afegit posterior, perquè el títol de comte de Guimerà fou creat, com ja hem dit, l'any 1599 –nou anys després de la mort de Felip Galceran–, i fou el seu fill, Gaspar Galceran, el primer a beneficiar-se'n.

25. ACA, Generalitat, N-1010, f. 21r (2a num.).

26. AHPZ, “Archivo ducal de Híjar”, sala I, lligall 396, doc. 28 (ref. P/1-396-28). Pedro Moreno [vg. MORENO I MEYERHOFF, Pedro: “El primer comte de Guimerà: Notes biogràfiques, genealògiques i heràldiques”, *Paratge. Quaderns d'estudis de genealogia, heràldica, sigil·lografia i vexil·lologia*, 14, pàg. 17, nota 15] afirma que Guillem Ramon de Castre-Pinós ja utilitzava el títol de vescomte de Querforadat en els seus capítols matrimonials; no hem trobat, però, cap menció d'aquest vescomtat en aquests capítols.

27. Es guarda a l'Arxiu de Protocols de Barcelona, notari Bartomeu Boleda, *Capbreu de les rendes de Felip Galceran de Castre i de Pinós, comte de Guimerà i vescomte d'Èvol*; signatura 449/1.

Retrobem el títol del Querforadat a les Corts Generals de Montsó de 1585, en què la compareixença de Felip Galceran es féu constar d'aquesta manera:

*“Comparició. Lo molt il·lustre don Philip Galceran de Pinós de Castro y de So, vescomte de Èvol y del Quer Foradat, y senyor de las baronias de Guimerà, comparagué en lo present stament y jurà en la forma acostumada a ell llegida.”*²⁸

Segurament, el pas més important –potser el definitiu– per a la consolidació del nou vescomtat es produí el juliol de 1599, quan la Cancelleria reial va expedir el document pel qual el rei Felip II de Catalunya-Aragó (Felip III de Castella) creava el comtat de Guimerà a favor de Gaspar Galceran de Castre-Pinós de So. Al vescomte se l'anomena “*vicecomitis de Evol et de Alquer*”.²⁹ Així, amb el nomenament de comte de Guimerà, es reconeixia de forma tàcita el vescomtat del Querforadat. En efecte, l'afegit “*et de Alquer*” serviria com a confirmació del títol vinculat a les seves possessions baridanes, i no havia de ser un problema adequar-ne el nom, seguint el canvi que l'avi havia forçat anys enrere sobre el topònim.

L'any 1599, quan es creà el títol de Guimerà, Gaspar Galceran tenia quinze anys, havia perdut el pare als sis anys, i la mare als onze. Probablement, de jove, no era conscient de la història que s'amagava darrera el seu vescomtat del Querforadat. Aparentment, aquest vescomtat es convertí en un enigma pel mateix Gaspar Galceran. Pedro Moreno i Meyerhoff, en un treball biogràfic sobre el primer comte de Guimerà, fa notar que “*Gaspar Galceran tractà de donar fonament a aquestes intitulations, que hom deia “d'immemorial”, partint de les dades fantasioses de Tomic i arrançant-les en forma de genealogies, encara*

28. Corts Generals de Montsó (1585), Montsó-Binèfar, Procés familiar del braç militar. Hem utilitzat la transcripció feta a “Textos Jurídics Catalans”, 20. Lleis i costums. Coord. Eva Serra, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2003. El document original es guarda a ACA, Generalitat, General (N), N-1040 a N-1043. La cita és de la p. 314 de la transcripció (f. 426r de l'original).

29. ACA, Cancelleria Felip II, *Diversorum locumtenencie* 6 (Reg. 5185), fs. 6r-8r (18 juliol 1599).

que ell mateix admet la seva estranyesa respecte dels documents antics del seu arxiu, on els Aragall [...] no es titulaven vescomtes.” Segons la documentació que aporta Moreno, el mateix Gaspar Galceran ho justificava d'aquesta curiosa manera: “...tal era la llaneza de aquellos tiempos, [que] cesaron de intitularse vizcondes...”.³⁰ No està clar, de totes formes, si la història del vescomtat del Querforadat era veritablement una preocupació sincera del comte, o si, en canvi, n'estava perfectament assabentat i buscava la forma de disfressar l'engany.

Abans d'acabar aquest apartat, és interessant fer referència a l'estudi de mossèn Joseph Giralt (1851-1939) sobre el vescomtat d'Èvol, que es va publicar l'any 1905.³¹ Giralt, que va ser rector d'Èvol, recull en el seu treball una relació de les propietats del vescomtat, en una data que no precisa. Ens diu que el vescomtat d'Èvol s'organitzà en quatre baronies: Èvol i Sauto en el Conflent, Fontrabiosa al Capcir, i Estavar a Cerdanya; i a continuació afegeix: “À cette dernière (la baronia d'Estavar) était annexée la petite vicomté de Quer-foradat, (...); située dans le Baridà, elle comprenait les villages d'Alquer et Ansouell, dépendances de la baronnie d'Aragall”.³² Així doncs, Giralt ens confirma que les viles del Quer i Ansovell són les antigues possessions dels Aragall situades al Baridà, que ara formen “la petite vicomté de Quer-foradat”, que estava annexat a Estavar, cap de la baronia cerdana dels vescomtes d'Èvol.

30. MORENO I MEYERHOFF, Pedro: *op. cit.*, p. 17, nota 18 (en dona la font: Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 3089, fol. 27v).

31. GIRALT, Joseph: *Notice historique de la vicomté d'Èvol*, dins del vol. XLVI del Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire (SASL) des Pyrénées Orientales, p. 185-311, Perpinyà, 1905. L'any 2003 l'editorial Lorissee ha publicat una edició facsímil d'aquest treball, amb el títol *La Vicomté d'Èvol et les communes du Haut-Conflent*, dins la col·lecció “Monographies des Villes et Villages de France – (Micberth)”.

32. GIRALT, Joseph: *op. cit.*, p. 270. S'ha omès a la cita una referència que fa Giralt a “Sant Martí de Subirats” per explicar l'atribució del nom de Querforadat. Aquesta atribució és equivocada i porta a confusió.

A més, la descripció de Giralt ens mostra la resistència del topònim antic al canvi que es pretenia. Aquesta resistència, ja l'havíem observada en el nomenament de 1599, on el funcionari que el redactà escrigué "*Alquer*", aliè a la nova denominació que ja constava en el fogatge de 1553. Una altra mostra n'és el plànol de la Cerdanya dibuixat l'any 1820 per Tomàs Junoy,³³ darrer prior dels dominics de Puigcerdà; en aquest mapa, el poble també hi és assenyalat com "*Alquer*". Però la prova més formidable de la resistència del topònim antic, la dona el fet que, encara avui, després de cinc-cents anys, la gent del país encara utilitza el nom *del Quer* per designar aquest lloc del Baridà.

L'antic Querforadat, a Gisclareny

Queda per resoldre la ubicació de l'antic Querforadat. Ho fem amb l'ajut de dos documents del segle XI. El primer és la donació al monestir de Sant Llorenç prop Bagà feta per Ató, el 25 de maig de 1003, de l'alou que posseïa a Molnell: "*...in comitatu Cerdaniense, in valle Bucuranense, in apendicio de Bagazano, in villa que vocant Mulnelo*". Se'n donen les afrontacions: "*de una parte in Concha Oria, et de alia in Cher Foradado, et de III parte in Boixaca, et de IIII in Kadino*".³⁴

El segon document és una altra donació al mateix monestir de Sant Llorenç. En aquest cas, els donants són els comtes de Cerdanya Ramon i Adela, que, el 22 de març de 1067, cedien l'alou que posseïen

33. BALENT, Andreu: "Un mapa de Cerdanya (1820). Dibuixat per Tomàs Junoy (1782-1860)", *Ceretania*, núm. 4 (2005), IEC i GRAHC, p. 175-191. Segons s'indica a l'article, el mapa es guarda a l'ADPO, dins del fons Maties Delcor (cota 123 J).

34. ACA, Monacals, Bagà, perg. 93; publicat a BOLÒS, Jordi: *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*, Barcelona: Proa, 1986. N'hi ha una transcripció parcial a SERRA I VILARÓ, Joan: *Baronies de Pinós i Mataplana*, vol. III, Bagà: Centre d'Estudis Baganesos, 1930-50, p. 231, feta a partir d'una còpia que l'autor troba dins del volum manuscrit que recull documents del monestir de Sant Llorenç, i que ell denomina "volum CCX de l'arxiu de Bagà". El document citat du la referència (CCX, 284-19).

a Espunya: “...in comitatu Ceritanense, in pago Bagadanense, sive infra terminos de Villare de Spunia. Quae terminantur ex una parte in rivo Esna, et inde vadit ad Sanctum Sebastianum et pervenit de Kero-foradat, et inde vadit per sumitatem montis de Calvera, et pervenit ad Sanctum Stephanum.”³⁵

Els dos espais descrits tenen com a límit comú –en la toponímia actual– la serra de Gisclareny, amb Molnell al nord i Espunya al sud; per tant, Querforadat, que apareix com afrontació en els dos casos, havia d’estar en aquesta serra, a prop dels Castellots i del coll de l’Escriga. Les balmes que hi ha en aquella serra (balma Negra, balma de Cal Bisbe) en justificarien el nom. Querforadat es trobava, doncs, al vessant sud del Cadí-Moixeró, on hi havien els dominis tradicionals dels Pinós i, fins al segle XVI, no existí cap lloc amb el mateix topònim al vessant nord.

El castell de Miralles i la seva relació amb el Quer i Ansovell

El castell de Miralles estava situat a la riba esquerra del Segre, entre el riu i el Cadí, dins l’actual municipi de Cava. Sabem que el seu terme comprenia el lloc d’Ansovell³⁶ i, en un document de 1077 relatiu al poble de Lletó (municipi d’Alàs i Cerc), s’hi indica que aquest poble limitava a llevant amb Miralles.³⁷ Per tant, el límit occidental del terme de Miralles devia coincidir amb l’actual límit municipal entre Cava i

35. Aquest document és a la p. 14 del volum manuscrit amb documents del monestir de Sant Llorenç, citat a la nota anterior. Està publicat a SERRA I VILARÓ, Joan, *op. cit.*, p. 105; el document du la referència (CCX, 14).

36. ACA, Cancelleria, Pere III, *Feudorum I Pars II* (Reg. 1478), fol. 133v, datat a Barcelona el 28 de març de 1369 (“Ex querela nobilis et dilecti nostri Bernardi de Sono vicecomitis de Evolo intelleximus que ipse tenet per nobis in feudum castra de Aranser et de Nansovell sita in terminis de Queralt et de Miralles in Baritano”).

37. BARAUT, Cebrià: *Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, doc. num. 915 (17 abril 1077), Urgellia 7 (1984-85), p. 46-47.

el veí Alàs i Cerc. Aquest límit era també la frontera entre els comtats d'Urgell i de Cerdanya en aquest punt.³⁸

El castell de Miralles va tenir una importància cabdal en els segles XI i XII, quan, juntament amb els castells de Queralt i Sant Martí, defensava l'accés occidental al comtat de Cerdanya davant del veí Urgell. Els tres castells formaven un sistema conjunt de control del congost del Baridà. Els titulars dels tres castells eren els comtes de Cerdanya i, a partir de 1117, quan s'extingí el llinatge dels comtes privatis, la titularitat passà als comtes de Barcelona. La proximitat de Miralles amb els castells del Quer i Ansovell –tots tres situats en l'actual municipi de Cava–, ens fa pensar que els tres castells no devien haver estat operatius simultàniament. Miralles fou la fortificació important als segles XI i XII, entrant en decadència al segle XIII, quan el Quer i Ansovell prengueren, probablement, el relleu en la defensa militar de la zona.

Resoldre la qüestió de Querforadat, allunyant el castell dels Pinós del Baridà, permet una millor aproximació a la història del castell de Miralles. Fins ara, la presència en el mateix indret del castell de Querforadat dificultava un discurs coherent, especialment pel fet que els dos castells estaven infeudats a dos senyors diferents: el primer als Pinós i el segon als Castellbò.

Si Miret no arribava a entendre com havia tingut “*Pere d'Aragall [...] temporalment el senyoriu del Querforadat*” a finals del segle XIII, ara podem afirmar que precisament la família dels Aragall fou un element de continuïtat entre Miralles i els dos castells del Quer i Ansovell. En efecte, els Aragall havien estat vinculats al castell de Miralles des de

38. Una possible localització del castell de Miralles és la suggerida per Joan Gispert Pallerola, alcalde de Cava, que el situaria a l'anomenat castell dels Moros d'Ansovell, a la serra dels Verdiguers. Per altra banda, creiem que es pot descartar la ubicació del castell de Miralles dalt del tossal del Quer, que també s'havia apuntat en algun estudi (HURTADO, Víctor: “Castell de Miralles”. *Catalunya Romànica*, vol. VI - Alt Urgell i Andorra, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 177).

principis del segle XII, quan Berenguer d'Aragall –el primer de la nissaga amb aquest cognom– n'era el castlà, un càrrec que anà passant de generació en generació.³⁹ L'any 1233, els Aragall foren ennoblits amb la concessió de la “*domus Aragalli*” i, l'any 1298, Pere d'Aragall posava a disposició del comte de Foix el seu castell i vila del Quer, a més dels feus de Miralles –que no es diu que fos castell en aquell moment– i del castell d'Ansovell. Finalment, l'any 1410, després de més de cinquanta anys com a vescomtessa d'Èvol, Blanca d'Aragall, la darrera del llinatge, encara exercia la seva autoritat des del seu castell del Quer. Són, doncs, tres segles de presència documentada dels Aragall al Baridà, una família i un territori que reclamen una millor consideració en la història dels Pirineus.

39. XARGAY, Enric: *op. cit.*